

УДК 73.03(477.51):78.01(=161.2)

Олег Васюта
(Чернігів)**КОНЦЕПЦІЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ
XX СТОЛІТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА МУЗИЧНОЇ УКРАЇНІСТИКИ**

У статті розглянуто особливості концепції музичної культури Чернігівщини XX ст.

Ключові слова: музикознавство, концепція, періодизація, Чернігівщина, імперський, українська революція, радянський, новітня доба.

The peculiarities of the conception of musical culture of Chernihiv region of the XX century are considered in the article.

Keywords: musicology, concept, periodization, Chernihiv region, imperial, Ukrainian revolution, Soviet, modern age.

Дослідження проблеми концепції музичного процесу в Україні XX ст. має позитивний результат. Нині виникла необхідність поширення цього процесу на регіональний рівень сучасного виміру композиторської та музично-виконавської творчості в їх історичному розгортанні впродовж останнього сторіччя. Підґрунтям регіональних музикознавчих досліджень стали праці українських вчених І. Ляшенка, І. Котляревського, Н. Герасимової-Персидської, М. Черкашиної-Губаренко, Л. Корній, А. Лащенко, В. Рожка, В. Кузик, О. Верещагіної, Л. Холодкової, Л. Кияновської, М. Ржевської, Ю. Чекана, Т. Мартинюк та ін. Праці вчених увели до наукового обігу масив мистецьких фактів, що формують цілісне бачення загальнонаціональної спрямованості музичної творчості XX ст. Незважаючи на те, що в дослідженнях музичного мистецтва Чернігівщини, здійснених К. Копержинським [3], О. Васютою [1], Т. Ляшенко [4], О. Кавунник [2] та іншими, розглянуто окремі етапи музичної творчості краю, фактом залишається відсутність цілісного об'ємного музикознавчого бачення еволюції композиторської та музично-виконавської творчості XX ст. у їх взаємозв'язку з попередніми етапами музичного розвитку та суспільно-культурною реальністю в усій повноті жанрово-стильових тенденцій, що стали головними характеристиками музичної культури зазначеного часу. Зрештою, постала потреба визначити загальну динаміку творчого процесу, його направленість та інтенсивність у взаємозв'язках із соціокультурною реальністю, зокрема, імперською (губернською) (1900–1917), відродженням української державності (1917–1919), радянською (1919–1941), нацистською окупацією (1941–1943), радянським періодом (1943–1991) та добою державної незалежності України (від 1991 р.).

Мета дослідження полягає у формуванні сучасної концепції еволюції композиторської творчості та музичного виконавства Чернігівщини, що обумовлено мистецькою практикою і стало важливим етапом наукового узагальнення, створюючи додаткові можливості щодо поглибленого вивчення творчих процесів в Україні за реалій XX ст. Виконання зазначеної роботи на регіональному рівні сприятиме створенню наукових праць на зразок «Композиторська творчість Чернігівщини в її еволюційному вимірі» чи «Музичне виконавство на Чернігівщині: динаміка розвитку в XX на початку XXI століть». Формування новітньої концепції еволюції музичного мистецтва Чернігівщини XX ст. стане фактором, який зумовлюватиме реальні змістовні виміри мистецького явища, особливості структури музичної діяльності, визначить тенденції жанрово-стильових шукань, сприятиме подоланню певної обмеженості, замкнутості вузько етапного підходу щодо осмислення музичної творчості краю.

Необхідним кроком на шляху формування концепції музичної культури Чернігівщини як сукупності та певної системи мистецьких дій, що утворили музичне явище XX ст., вважаємо наголошення культурологічного поняття періодизації. Варто під-

креслити, що історичний контекст еволюції музичної культури краю є віддзеркаленням творчого процесу, в якому певні етапи, зокрема становлення і розвитку музичних стилів і жанрів різних художніх епох (середньовіччя, бароко, романтизму тощо), з точки зору їх змістовних характеристик, нібито витікають один з одного і стають своєрідним полем розгортання в часі окремої музичної парадигми: монодичної, багатоголосої, фокушуючи особливості музичної творчості в конкретній моделі історичних художніх епох. Виокремлення поняття періодизації сприяє об'єктивному висвітленню музикознавчих бачень з точки зору структурних, функціонально-виконавських, художніх характеристик, їх змінності й варіабельності в композиторській та музично-виконавській творчості. Водночас періодизація як об'єкт і суб'єкт дослідження дозволить сформувати існуючі параметри у співвідношенні регіональної і загальнонаціональної ієрархії різних жанрово-стильових особливостей музичної творчості в її історичному розгортанні. Зокрема – у жанрі партесної хорової музики другої половини XVII ст., яка поширювалася хоровою капелюю чернігівського архієпископа Лазаря Барановича; чи у жанрі фортепіанної мініатюри та інструментальної сонати за часів української ранньої романтичної музики першої третини XIX ст. у творчості Олександра та Іллі Лизогубів; або вплив прилуцького періоду творчості Льва Ревуцького 1918–1924 років на становлення національного стилю XX ст. На цьому тлі утворюються додаткові можливості щодо з'ясування співвідношення музичної діяльності як певної системи з іншими соціальними підсистемами, зокрема, державно-політичними, культурно-громадськими тощо. Приміром, діяльність чернігівської Просвіти за участі Михайла Коцюбинського, Миколи Лисенка, Павла Тичини, Григорія Верьовки за імперських часів початку XX ст., або за часів української народної республіки (1917–1919).

На тлі періодизації яскраво проглядається загальний ступінь відкритості музичної творчості, характер внутрішнього і зовнішнього «культурного конфлікту». Наприклад, Лев Ревуцький і влада; Григорій Верьовка як вихованець Чернігівської духовної семінарії та його роль у розвитку музично-хорової справи України XX ст. У цьому сенсі доцільно на кожному етапі регіонального розвитку музичного мистецтва дослідити його особливості (у жанрах і формах творчого втілення), зіставляючи із загальноукраїнським і світовим творчим контекстом. Формування в кожному періоді музично-виконавської інфраструктури, з точки зору музичного просвітництва та філармонійної справи (сімейне музикування другої половини XIX ст., організація концертів чернігівським відділенням ІРМТ, «Просвітою», Чернігівською обласною філармонією (1944–2000), Чернігівським обласним філармонійним центром фестивалів і концертних програм (2000)). Якісний рівень та динаміка музичних процесів у кожному періоді дозволяють визначити концепцію ідейно-художніх вартостей, особливості процесів стилуєтворення, їх характер і динаміку, головні жанрово-стилістичні пріоритети як певні композиторські домінанти; виокремити роль музикознавства щодо осмислення культурно-інформаційних кодів на різних етапах еволюційного розвитку, рівень музичного виконавства та його вплив на суспільне визнання музичної творчості. До того ж, параметри можуть характеризувати як сталість конкретного періоду, так і його перехід до іншого. Формування концепції музичної культури Чернігівщини XX ст. у сферах композиторської творчості та музичного виконавства повинно виходити з того, що у кожному періоді утворюється своя внутрішня складна система взаємозв'язків зі своїм оригінальним самовиявленням у направленості творчого процесу або в ідейно-художній спрямованості музичного руху. При цьому пріоритетні напрями, які є в кожному періоді, вимагають осмислення так званих периферійних процесів, де зазвичай визріває нова якість, що спонукає до переходу на нову еволюційну ступінь, утворюючи певні перехідні стани.

Історична значущість культурного ареалу Чернігово-Сіверського краю та його роль у формуванні цілісної картини духовної культури українського народу наголошують об'єктивну необхідність дослідження в певному сенсі паралельних річищ єдиного процесу музичної культури України на різних історичних етапах. Чернігово-Сіверщина тривалий час зберігає національну ментальність власної духовної культури та

впродовж тисячоліть плекає її незнищенне багатство; і була її чи не головним репрезентантом, відстоюючи право на свою окремішність від різних імперських зазіхань.

Регіональний досвід щодо періодизації музичної творчості ще не має своєї традиції. Приміром, музична культура Чернігівщини ще не розглядалася як цілісна художня система, як окремий ареал мистецької діяльності у закономірній послідовності та взаємопов'язаності між її складовими частинами, як подія об'єктивної реальності – феномен загального історико-художнього процесу України в хронологічній послідовності від найдавніших часів до сьогодення. Окремі праці, висвітлюючи різні сфери музичного життя регіону, вже накреслювали певну системність, але вони не торкалися організаційно-творчої концепції його розвитку з точки зору цілісності музичної культури краю та послідовності музично-історичних етапів. К. Копержинський був першим, хто досліджував ті окремі стадії. У його науковій розвідці «Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII ст. на початку XIX століття» [3], розглянуто окремі сфери музичної діяльності зазначеного періоду, що знайшло свій вияв у цеховій музичній освіті, діяльності «шкільного театру», структуруванні музичного середовища, підготовці музикантів до Придворної співацької капели, творчій праці кріпацьких музичних оркестрів, капел, кріпацького музичного театру. Розгортання музичних процесів зазначеного періоду К. Копержинський виклав за такою схемою:

- музичні цехи;
- набори співаків до Придворної співацької капели, школи співів;
- музика та співи по школах загальноосвітнього типу;
- кріпацькі музичні оркестри та співочі капели;
- музика як декорум на церемоніальні урочисті випадки;
- музикальність чернігівського панства;
- комедійна опера.

К. Копержинський здійснив першу спробу щодо схематизації музичного процесу в межах конкретного суспільно-історичного етапу, підкреслюючи характер, порядок розміщення і мету музичного розвитку. Ним також сформульовано наукові підходи до функціонування окремих галузей музичної діяльності, що було застосовано як базову модель подальшої періодизації музичної культури Чернігівщини на рівні окремо взятого регіону. При цьому він запропонував дослідницьку систему як сукупність мистецьких явищ, які тісно пов'язані з іншими загальнокультурними процесами і стали невід'ємною частиною історії розвитку художньої культури українського народу.

Наступним етапом дослідження музичної культури Чернігівщини як явища української художньої культури стала монографія автора цієї статті О. Василюк «Музичне життя на Чернігівщині у XVIII–XIX ст.» [1]. У ній уперше обґрунтовано, сформульовано низку положень культурологічного змісту, які сприяли становленню музичної регіоніки як напряму мистецтвознавчого дослідження. До нових результатів аналізу всього загалу музичної спадщини Чернігівщини XVIII–XIX ст. можна віднести:

- висвітлення континуальності історичного розвитку музичного життя на Чернігівщині та значення культурно-мистецьких об'єднань і заходів у забезпеченні спадковості;
- вивчення особливостей переходу від домашнього музикування до концертної діяльності, дослідження музичного репертуару та естетично-художніх заходів сімейно-побутового музикування і професійного музичного виконавства;
- виявлення форм і методів організаційно-творчої діяльності громадських об'єднань культурно-мистецького спрямування: «Товариства кохаючих рідну мову», заснованого Л. Глібовим і О. Марковичем, Чернігівського і Ніжинського музично-драматичних товариств;
- узагальнення основних положень музичної педагогіки, запроваджених у співацькій практиці церковно-приходських шкіл Чернігівської єпархії;
- визначення та систематизація музично-критичних повідомлень, наукових розвідок, складання хронологічної таблиці діяльності музичних подій на Чернігівщині;
- розроблення рекомендацій щодо поширення позитивного досвіду музично-просвітницької діяльності на сучасному етапі.

У зазначеній праці було здійснено спробу розглянути музичне мистецтво Чернігівщини як динамічне явище цілісного художнього процесу:

- ранні прояви мистецької діяльності минулого та форми існування музичного життя в Х–ХІІІ ст.;
- вплив Козацької доби на розгалуження культурного життя регіону;
- набори музикантів до Придворної співацької капели;
- музичні колективи при панських маєтках на Чернігівщині;
- сімейне музикування та концертно-виконавська діяльність;
- музично-просвітницька діяльність громадських об'єднань культурно-мистецького спрямування;
- організація та діяльність педагогічних курсів церковного співу і церковно-співочих товариств;
- становлення музикознавства і музичної критики.

Окремі аспекти історичного розвитку музичної культури, зокрема музичного життя регіону, знайшли своє відображення в наукових розвідках та окремих публікаціях українських мистецтвознавців П. Єфименка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста, О. Шреєр-Ткаченко, Т. Шеффер, М. Гордійчука, К. Майбурової, Н. Герасимової-Персидської, Т. Булат, Б. Фільц, Л. Корній та інших, але в них ці питання трактувалися в контексті інших наукових установок, тому мали частковий характер.

Насамкінець, враховуючи те, що викладання музичної культури України як окремого предмета набуває значного поширення в освітній та педагогічній практиці, а також введенням у навчальні плани, зокрема Чернігівського національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, окремого курсу «Музична культура Чернігівщини», виникає потреба у створенні періодизації музичної культури Чернігівщини як явища мистецького життя України ХХ ст.

У контексті дослідження духовної культури регіону важливо з'ясувати і визначити головні стадії розвитку музичного виконавства й гастрольно-концертної діяльності та створення в 2000 році першого в Україні регіонального філармонійного центру фестивалів і концертних програм – важливого етапу професіоналізації музичного виконавства та гастрольно-концертної справи. У цьому сенсі творча діяльність Чернігівського академічного камерного хору ім. Д. Бортнянського, академічного симфонічного оркестру «Філармонія», капели бандуристів імені О. Вересая та інших суттєво вплинула на підвищення якісного рівня музичного життя України в цілому.

У контексті розвитку музично-драматичного мистецтва України важливе місце посідає Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Театр належить до одного з найстаріших в Україні. З його діяльністю пов'язані імена визначних діячів української культури Л. Глібова, О. Марковича, М. Васильєва-Святошенка, В. Рудницького, В. Грипича та ін. Зокрема, постановки видатного українського режисера кінця ХХ–початку ХХІ ст., народного артиста України В. Грипича мали глибокий вплив на формування новітньої музично-театральної культури Чернігівщини.

Варто зазначити, що процес духовного відродження України кінця ХХ – початку ХХІ ст. вплинув на становлення музичного професіоналізму та на формування різних жанрів і форм композиторської творчості. Зокрема, композитори Чернігівщини працювали в жанрах пісні, кантати, ораторії. Із цього приводу заслуговує на увагу творчий доробок І. Зажитька, Ю. Захожого-Катренка, І. Синиці, А. Пашкевича (чернігівський період – 1990–2002 рр.), А. Ткачука, М. Демиденко. Певні напрацювання відбулися також у царині камерно-інструментальної та оркестрової музики (А. Зименко, Ю. Грицюн, І. Зажитько, Ю. Захожий-Катренко, А. Ткачук, М. Демиденко та ін.). До того ж пісенна творчість І. Зажитька, Л. Пашина, Л. Хатуна, М. Збардського отримала визнання в Україні, стала репертуарним надбанням багатьох творчих колективів та окремих виконавців кінця ХХ ст.

Важливим аспектом музикознавчого аналізу стали методологічні й педагогічні проблеми музичної фахової освіти. За роки державної незалежності України і в цій

галузі відбулися позитивні зрушення. Фахову освіту надають 36 шкіл естетичного виховання, при яких діють 60 філій. Значні напрацювання у сфері музичної освіти мають Чернігівський музичний коледж ім. Л. М. Ревуцького, Ніжинський коледж культури і мистецтв імені Марії Заньковоцької. За останні роки на Чернігівщині з'явилися багатоступеневі навчальні комплекси: «Чернігівська обласна школа мистецтв – Чернігівський музичний коледж ім. Л. М. Ревуцького»; «Ніжинська обласна школа мистецтв – Ніжинський коледж культури і мистецтв імені Марії Заньковоцької»; «Чернігівський музичний коледж ім. Л. М. Ревуцького – Національна музична академія України імені П. І. Чайковського». Дослідження стану музичної освіти на Чернігівщині набуває актуальності й у зв'язку з входженням України в європейський освітянський простір та загальноукраїнською дискусією з цього питання. Історія музичної педагогіки Чернігівщини склалася на основі кращих напрацювань минулого (фортепіано – Є. Богословський, віолончель – С. Вільконський, хорові дисципліни – Ф. Проценко та ін.), суттєво доповнюється новітніми надбаннями в галузі теорії та музично-педагогічної практики.

Таким чином, усебічне дослідження музичної культури Чернігівщини ХХ ст., що збігається з етапом державної незалежності України, стало однією з суттєвих умов пізнання музичних процесів окремо взятого регіону, що сприятиме відтворенню цілісної картини духовного відродження України та формуванню концепції гуманітарного розвитку початку ХХІ ст.

Вищезазначені передумови формування періодизації еволюційного розвитку музичної культури Чернігівщини ХХ ст. збігаються з чергуванням принаймні трьох динамічних станів: активного (1900–1919); пасивного, у певному сенсі моновірського (1919–1991); активного (1991). Вочевидь, вони різні за тривалістю і кожен має свою специфіку з переважанням того чи іншого сегмента музичної діяльності: композиторської, музично-виконавської, музично-просвітницької, музично-педагогічної тощо. Важливо не лише наголошувати на принципову різницю між зазначеними періодами, але й шукати перехідні («периферійні») чинники, що зумовлювали безперервність якісного зростання за різних суспільно-політичних обставин. Запропонована градація переходу від одного до іншого етапу музичного розвитку не претендує на універсальність, натомість сприятиме виявленню специфіки кожного періоду розвитку з опорою на його внутрішню сутність, що дозволяє відтворити процес у цілому.

Динаміка музичного розвитку Чернігівщини ХХ ст. являє собою певну еволюційну безперервність, виявлену в особливостях (специфіці) різних за якісною значимістю періодів. На першому відчувається значний вплив творчої діяльності «Просвіти». На цьому етапі також високу активність виявляли діяльність ІРМТ за участі Є. Богословського, С. Вільконського, І. Рашевського та ін. За часів української революції (1917–1919) спостерігалось піднесення всіх ланок музичної діяльності (Л. Ревуцький, Г. Верьовка; розгортання хорового виконавства, очолюваного О. Приходьком, Г. Слоницьким, І. Ніцаєм, О. Фарбою та ін.). Стильовою ознакою радянської доби, що була домінуючою і детермінованою ідеологічними вимогами масової музики, стало передусім апелювання до пісенних жанрів. «Доступність, зрозумілість радянської масової пісні» – головні критерії того часу, що спричинили помітну жанрову нерівномірність. На етапі державної незалежності України (1991) відкрилися широкі перспективи для розвитку музичної культури краю, що мало свій вплив на створення музично-виконавської інфраструктури (діяльність Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів і концертних програм), плюралізацію композиторської творчості, утворення в ній нових напрямів. Стильові тенденції композиторської творчості знайшли своє втілення у створенні духовно-сакральної музики, музично-драматичних творів, розширили спектр камерно-інструментальної та вокально-хорової музики і стали надбанням професійних мистецьких колективів (академічного хору ім. Д. Бортнянського, академічного симфонічного оркестру «Філармонія», академічного українського народного хору, академічного ансамблю пісні і танцю «Сіверські клейноди» тощо). Особливість цього етапу розвитку музичного мистецтва краю –

формування якісних співвідношень усередині процесу музичного творення, з точки зору освітніх та музично-виконавських, і виявляється на рівні творчості кожного конкретного митця, музичного виконавця, композитора. Насиченість різновекторних музичних дій формує чітку культурно-мистецьку якість, що стає основою піднесення музичної творчості краю на новітньому етапі українського державотворення.

1. Васюта О. Музична культура Чернігівщини X – початку XXI століття: еволюційний вимір. Монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 295 с.
2. Кавунник О. Музичне середовище Ніжина в контексті національних культуротворчих процесів XIX – початку XXI століть : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. мистецтвоз. Київ, 2011. 16 с.
3. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Київ, 1927. Т. 26. С. 84–96.
4. Ляшенко Т. Шляхи вдосконалення та професіоналізації Чернігівського музичного училища в першій третині XX століття. *100 років. Чернігівське музичне училище ім. Л. М. Ревуцького*. Чернігів, 2004. С. 29–55.

Referens

1. Vasiuta O. (2017) *Muzychna kultura Chernihivshchyny X – pochatku XXI stolittia: evoliutsiynyy vymir. Monohrafiya* [Musical Culture of Chernihivshchyna in the Xth through to Early XXIst Centuries: An Evolutionary Dimension. A Monograph]. Chernihiv: Desna Polihraf, 295 pp.
2. Kavunnyk O. (2011) *Muzychne seredovyshe Nizhyna v konteksti natsionalnykh kulturotvorchykh protsesiv XIX – pochatku XXI stolit* [Musical Milieu of Nizhyn in the Context of National Culture-Building Processes of the XIXth to Early XXIst Centuries] (an author's abstract of the thesis for acquiring a Ph.D. in Art Criticism). Kyiv, 16 pp.
3. Koperzhynskiy K. (1927) *Muzychne zhyttia na Chernihivshchyni v druiy polovyni XVIII ta na pochatku XIX stolittia* [Musical Activities in Chernihivshchyna in the Latter Half of the XVIIIth and the Early XIXth Centuries]. *Zapysky Ukrayinskoho naukovohto tovarystva v Kyievi* [Proceedings of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv]. Kyiv, Vol. 26, pp. 84–96.
4. Liashenko T. (2004) *Shliakhy vdoskonalennia ta profesionalizatsiyi Chernihivskoho muzychnoho uchylshcha v pershiy tretyni XX stolittia* [Ways of Improving and Professionalizing the Chernihiv School of Music in the First Third of the Twentieth Century]. *100 rokiy. Chernihivske muzychne uchylshche im. L. M. Revutskoho* [The Centenary of the Levko Revutskiy Chernihiv School of Music]. Chernihiv, pp. 29–55.

SUMMARY

The peculiarities of the development of the musical culture of Chernihiv region in its conceptual unity and interconnection with the social and cultural realities of the twentieth century are considered in the article. It concerns to the imperial (provincial) (1900–1917); the Ukrainian statehood revival (1917–1919); Soviet (1920–1941); Nazi (1941–1943); Soviet (1943–1991); modern (1991) periods. General dynamics of the creative process, its orientation and intensity in the composers works and musical execution are described. Their periodization is proposed and the alternation of dynamic states is determined: active, passive (monoversive), active ones. Transitional factors of the creative process, which have determined the continuity of qualitative growth, influenced on the formation of the executive infrastructure, pluralized Ukrainian composers works of the twentieth century are emphasized.

Keywords: musicology, concept, periodization, Chernihiv region, imperial, Ukrainian revolution, Soviet, modern age.